

A családi ezüst

86 Az ismeretlen szerzői név Nádas Magdát rejti, akinek az asszonyneve az Aranyossi. A híres író nagynénje ő, Nádas László nővére, öccse öngyilkossága után a kamasz Péter gyámja. Évekig egy fedél alatt éltek az „úri házban”, erről a *Párhuzamos történetekben* sokat olvashatunk – a vizsályos együttlakás és a rokonokkal meg a roncsoltan álságos polgári életformával, a „családi kóddal” való szakítás a nagyregény egyik vezértémája. Nádas Magda és a regénybeli Erna asszony alakja fedi egymást, mégis csillagtávolságban vannak, mert Lippay Lehr, szül. Demény Erna a fiktív világ lakója, az írói képzeletben ezernyi különböző valóság-szemcséből összegyúrva, de ha van egy személynek „essenciája”, akkor az emlékezetes regényalakban föllelhető Aranyossi Magda megigéző lényének párlata, noha turbánjai a német Isolde fejére kerültek.

Hangsúlyos azonban, hogy két különböző szinten járunk, és csak metafizikai kapcsolatokat teremthetünk az élő és a képzeletbeli alak között. Hogy s mint megy végbe a transzpónálás az író elméjében és lelkében, az idegrendszer labirintikus vezetőkein haladva s a szívet is útba ejtve, azt nem tudhatjuk meg soha – ez nemcsak Nádas Péter, hanem a művészi alkotófolyamat, az imaginációs munka, az írás titka.

Érdekes-e, és ha igen, mért érdekes számunkra, akik Nádasat olvasni szeretjük, Aranyossi Magda (1896–1977) emlékirata, mely eredetileg

(hamisítva) 1978-ban jelent meg a Kossuth Könyvkiadó Nők a történelemben című sorozatában, R. Török Piroska szerkesztésében, *Rendszertelen önéletrajz* cím alatt? A kézirat átesett Szabó Ágnes évekig elhúzódo elvtársnői lektorálásán, ami cenzúrázást, a Párt ízlése szerinti átfazozást is jelentett – ezért hamis az eredeti, bár még ekkor sem tekinthették eléggé pártszerűnek, így kerülhetett a címbe a „rendszertelen” jelző. A „rendszeres” önéletrajz bizonyára az adminisztrált, számarvezetővel készült, tehát a még ennél is hamisabb önéletrajzot jelentette.

Ámde most a Jelenkornál nagyszerű szerkesztői intervenciókon esett át ez a *Rendszertelen önéletrajz*. A cím is megváltozott, a hamis eredeti első fejezetének címe került a borítóra: *Én régi, elsüllyedt világom*, ami kicsit ásatagon hangzik, viszont az értelme az előző kiadás óta kiterjedt, hiszen a nagypolgári milió után az elvtársi, mozgalmi, valamint a párt-diktatúrás birodalom is „rég, elsüllyedt világgá” változott át – ahogy mondani szokták, eltűnt a történelem süllyesztőjében. A cím úgy hangzik, mint egy sóhaj. Aranyossi Magda minden tőle telhetőt megtett, hogy a gazdag nagypolgári közeg ott végezze, az illegális és az uralomra jutott kommunizmus pedig ővele együtt süllyedt el.

Nem filozofálhatnánk azonban ezekről a süllyedő és rengő rétegekről, a történelem geológiájáról, ha Nagy Boglárka, a Jelenkor Kiadó

szerkesztője nem végzett volna ilyen kitűnő munkát. A szerkesztői munka ezúttal nem passzív volt, hanem kezdeményező, rendbontó, nagy ötleteket realizáló intervenció. A szerkesztő jelölte a hamis eredeti kiadásból kimaradt, kicenzúrázott vagy stilisztikai okoknál fogva kisserkesztett szavakat, mondatokat, bekezdéseket, sűrű lábjegyzetekben tisztázta, hogy ki kicsoda és mi kicsoda, névmutatót készíttetett, közölt egy válogatást Aranyossiné levelezéséből, és az utószóban azonosította a levelezőpartnereket, a függelékben a szerzőnek *A pince* című, jól formált emlékezés-tanúságtételét is közzétette (ez egy múzeumi évkönyvben jelent meg először fél évszázada), megcsinálta és megrajzoltatta a Mezei-Neumayer/Nádas famíliák családfáját, ami szintén elég nagy munka lehetett. („A családfa adatai a Budapesti Zsidó Hitközség hivatalából, a Magyar Nemzeti Levéltárból, a Nemzeti Örökség Intézete Salgótarjáni úti zsidó temetőjéből, a Kozma utcai izraelita temetőből, a Farkasréti izraelita temetőből, Kiss József családfakutató gyűjteményéből, a Nádas Péter és Nádas Pál tulajdonában lévő dokumentumokból, valamint a korabeli sajtóból származnak.”) Megírta Aranyossi Magda rövid, tárgyilagos kiséletrajzát, és elkészített egy válogatást Nádasék családi fotóalbumából, képaláírásokkal ellátva, minden fényképhez kiszemezve egy-egy magyarázó idézetet a *Világló részletek*-ből. És ami a legmerészebb húzás, a kiadó Nádas Péterrel széljegyzeteket íratott a nagynénje szövegéhez, amelyek közül némelyik kisesszének is beillik. Nincs sok széljegyzet (hiszen Nádas már megírta a történetek saját változatát), de a meglévők fontosak.

A borítón egy antik családi fénykép látható Mezei Klárával, Nádas Magda anyjával és öt gyerekkel; hiányzik Erzsébet, Miklós és László, akik még meg sem születtek. Az így feldúsított könyv szép és gazdag, sokat forgatható, teli van adatokkal, egészen más karakterű, mint a Kossuth Kiadóé volt, mely nyomtalanul elsüllyedt a párttörténeti kiadványok szürke tömegében.

Tegyük fel azonban a kérdést, hogy mi szükség van erre az alaposan megmunkált, drága új kiadásra, kihajtható lapon a családfára, a fényképekre, az adatokra? Azért kell, mert a *Világló részletek*nek, Nádas Péter kétkötetes memoárjának egyik forrásmunkája? Az író nagyjából elbeszéli ennek az önéletráshoz tartalmát, több itt közölt levelet szó szerint idéz, némelyik fényképet is leírja a könyvében, és sokat mesél a nagynénjéről meg a nála is szereplő emberekről. Gyakran hivatkozik a nagynénje önéletrajzára, annak kéziratosa (most nyomtatott formában rekonstruált), a csonkítva publikált, az *oral history* formájában létező és az előszóban előadott változatára. Melyik az „eredeti”? Melyik a hiteles? Nádas Péter kamaszkorában, amikor a nagynénje már az emlékiratán dolgozott, sokat faggatta őt, és ezeknek az éjszakai beszélgetéseknek a töredékes leírásai és nyomai bekerültek a saját emlékiratába. 1970-ben a Párttörténeti Intézet munkatársai nyolc ülésben életútinterjút készítettek a kolléganőjükkel, aki ennek az intézetnek a nyugdíjba vonult munkatársa volt, Nádas ezt a forrást is átolvasta. A *Világló*ban nem rejti véka alá, sőt hangsúlyozza, hogy a nagynénjét olykor erőszakosan vitatkozva kellett faggatnia, mert – mint

egyébiránt valamennyien – hajlamos volt retusálni, kozmetikázni, hajlítgatni az élettörténetét, füllenteni és hazudni és elhallgatni; megkockáztatom, hogy a Lenin körúti éjszakákon és hajnalokon folytatott, gyakran éles, ironikus hangú vita és diszkusszió, az idősödő asszony és az írónak készülő fiú kiáltásokkal, veszekedésekkel, ajtócsapkodással, néha zokogásokkal fölszaggatott, sokatmondó csöndekkel ékes beszélgetése a „hiteles verzió”. Ez a változat nincs meg. Élete hetedik évtizedében a *Világlo részlet*ekben, az íróasztaltól búcsúzva a „fiú” valamelyest rekonstruálja, és ebből következtethetünk arra, hogy az akkor milyen drámai processzus lehetett – tényleg maga a rendszerelenség. Aranyossi Magda önéletírása jó fél évszázad múlva az unokaöcs memoárírásában éled majd föl, talál rá legizgalmasabb formájára és nyeri el a hitelesség pecsétjét, ami nem áll másból, mint abból, hogy az utód rámutat a hibákra, pontatlanságokra és hamisításokra, vagyis kivesézi a szövegeket meg a történeteket, s miközben magyarázza, méltányolja és kritizálja a nagynénje elbeszéléseit, közelebb kerül a valósághoz.

Aranyossiné szövegének hamisítatlan kiadása tehát azért is fontos tett, mert a megközelíthetetlen valóság/igazság megközelítésének *egyik*, nem tiszta vízű forrása; mert az utód, aki őt személyesen nagyon jól ismerte, aki alaposan kiképezte magát ebben a történelmi tárgyban, és aki nem más, mint a mi híres írónk, időt szakított arra, hogy némely érzékeny helyeken, kényes pontokon beleszóljon a nagynénje szövegébe, és megajándékozott bennünket értékes margináliáival; mert a fényképek és az egyéb dokumentumok,

a lábjegyzetekben közölt tények orientálhatják és pontosíthatják kutatásunkat.

No de hát mit kutatunk? A *Világlo részlet*ek forrásvidékét, dokumentaritását, eredetét, magának az irodalmi műnek a karakterét? Vagy Nádas Péter biográfiáját? Aranyossi Magda életét és műveit? Olyan fontos személyiség lett volna ő? Nem, sem mint író, sem mint politikus nem tartozik a „jelentékenyek” elitjébe, ámbár a magyar feministák közt ott van az élen, az úttörők között (egy francia és egy magyar nyelvű nőlapot is szerkesztett). A magyar történelmet vizsgáljuk? A magyar történelem feledésbe merült szegmenseit, személyeit, konfigurációit, folyamatait? Egy „kis elbeszélést” a milliók közül, a „nagy elbeszélést” dekonstruálandó?

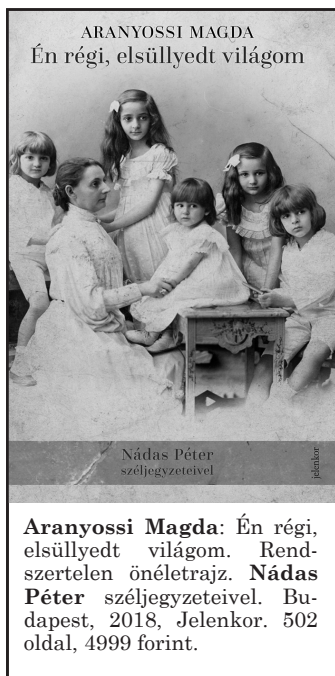
Nem tudnám hierarchikusan elrendezni ezeket a szempontokat. Aranyossi Magda a *Világlo részlet*ek egyik főszereplője, a *Párhuzamos történetek* Ernájának egyik, de csak egyik valós előképe, azonban sem a memoár, sem a regény jobb befogadásához és megértéséhez nincs szükség erre a könyvre, hiszen ezek a műalkotások önmagukban is megállnak. Azonban mind a két műalkotás nyitott, mi több, nyitó jellegű mű, akarom mondani, szinte sarkallja az olvasót arra, hogy tovább kutakodjon, menjen utána ennek meg annak, vizsgáljon meg dolgokat. Nádas Péter bízik az intellektusban, és egész életén keresztül végzett elemunkája kisugárzik olvasójára, aki hasonlóképp nem nyugszik bele a vak halálba. Jó lenne előtte tudni valamit, ezt a vágy szintjén legalább megfogalmazhatjuk, és ha megérjük, talán el is juthatunk valameddig.

Az erőszakos halál pont azért olyan borzalmas, mert brutálisan elvágja az ember ebbéli törekvését, bár a természetes halál sem sokkal kíméletesebb; a közösség szempontjából azonban az összehasonlítás, a mérlegelés, a tudásmorzsa, a tudás valamilyen formájú továbbadása – ahogy Aranyossi Magda több vonalon, szóban, írásban, cselekedettel és még visszahőkölve is tette – potenciálisan üdvös. Ez a potencialitás, hogy a történelemből, az átvilágított sorsokból, családjunk és közösségünk, lelkünk történetéből valamit netán tanulhatunk, valamire rájöhethetünk, Nádasnál szerintem kezdettől fogva fontos, motiváló erejű az egész elbeszélő művészetére nézvést.

Kell-e nekünk, olvasóknak, mindent tudni a Nádas Péter nevű személy életéről? A műalkotások megértése végett nem kell, mégis meg vagyunk kínálva azzal a lehetőséggel, hogy egy gondolkodó író ember – a *Világló részletek* alcímében hangsúlyozott „egy elbeszélő” – életébe, sorsába betekintsünk. Méghozzá intim részleteknek is tanúi lehetünk, és ezáltal az ún. „művészi igazság”, az esztétikailag megformált valóság mellett, íme, szemügyre vehetjük más szinten és más aspektusokból is az igazságokat meg a hazugságokat, a kettőt vegyítő történeteket. Nádas megajánlotta nekünk ezt a lehetőséget, és azt is megkockáztatta, hogy lecsupaszodik a nyilvánosság előtt.

Az önátvilágítása egészen kivételes tett.

Az artisztikus emlékformálás különböző jellegű szakaszai után visszaállította a köznapi, kronológiai, élettörténeti, történelmi perspektívát. Az esztétikai tárgy, mint tudjuk, leggyakrabban füttyül a kronológiára vagy a történelemre is, mindazonáltal halandóként naponta legalább tízszer tudatosítjuk magunkban, hogy hányadika van. *Amikor szerdán* – így hangzik a memoár első kötetének címe. Az örök szerdán. De már a harmadik sorban ott a „nagyapám” szó, ami behozza a tudatunkba a történelmi nézőpontot. Valamennyien a családtörténetünk kötése által fonódunk bele a történelembe. Amikor Nádas Péter a család-

Aranyossi Magda: Én régi, elsüllyedt világom. Rendszertelen önéletrajz. **Nádas Péter** széljegyzeteivel. Budapest, 2018, Jelenkor. 502 oldal, 4999 forint.

és bibelődik, akkor ezt a kötetet olyan világosan, szálakra bontva ábrázolja, hogy a konkrét tartalomtól függetlenül megcsinálja azt a formát, mely bármelyikünket hozzásegítheti az önmegértéséhez, és ezzel együtt a hozzánk tartozó szűkebb és tágabb közösség történelmi kalandjának fölfogásához.

Amikor még nem volt internet, és a kisebbségben kevés magyar könyvhöz lehetett hozzájutni, gyermeki és ifjonti tudásvágyból én magam is faggattam a nagyszüleimet a két világháborúról meg az azt követő időkről. Amikor az ember élő szájából hall az őt megelőző korról,

pláne olyan tekintélyektől, mint a nagyszülők voltak, teljesen másként reagál a történelemre, mint mikor olvas róla, hiszen olyankor testközelből, „melegen” érzékeli. Nádasnak ez a nagyénéni volt az *egyik* ilyen hőforrása. Aranyossi Magda két elsüllyedt világról tudott beszámolni a gyerekek és a kamasznak: a nagyúri, felső középosztálybéli zsidó származású polgári világról meg az illegális mozgalmi világról, a szociáldemokraták és a kommunisták életéről (haláláról) és tevékenységéről Magyarországon 1919 előtt, a kommün bukása után az emigrációban, majd az ostrom alatt Budapesten. (A Tanácsköztársaság azért esik ki, mert akkor épp szült.) Az antifasiszta ellenálló és a szervezett kommunista párttag szemszögéből beszéli el a második világháborút, ahogy azt ő és az övéi tapasztalták külföldön és Magyarországon.

Nagy kérdés, hogy miként és miért lett az úri kisasszonyból kommunista. Nádas Magda számára a zsidó eredet nem sokat nyomott a latban, mert a származásuk fölött már a szülei sem örködtek, a nagyszülei pedig az emancipáció, azaz a felvilágosodás élharcosai voltak, sem etnikai, sem vallási szokásokat nem őriztek, a modernizálódás útját választották. Magda csak ment tovább. A magyar történelem progresszív szakaszáról, a polgári liberalizmusról sok mindent megtudhatunk az írótól meg a nagy-nénjétől, és így pontosabb képet formálhatunk a mai kormányzás (és az azt pártfogoló nép) markáns illiberalizmusáról is. Aranyossi és Nádas elbeszéléseiből (melyek inkább merőlegések, semmint párhuzamosak, mert Nádas merít az

előbbiből, de ki is pukkanasztja annak dogmatikai, retorikai burkát) az antifasizmusról és a kommunizmus történetéről is sok újat megtudhatunk, és így a mai kormányzat populista antikommunizmusát is jobban fölmérhetjük. Ha a szocializmusban rengeteg prokommunista szólamot vertek volna a fejünkbe, aztán a rendszerváltozás után az antikommunista retorikának lettünk volna kitéve, hogy manapság a dühöngő szocializmus- és kommunizmusellenesség ideológiai közhelyeit hallgathassuk, akkor itt az alkalom, hogy megpróbáljuk mérlegelni ezt a bukott világmozgalmat. Aranyossi Magda élettörténetéből azt hámozhatjuk ki, hogy az úri kisasszony mintegy belecusszant a mozgalomba, és a férje, Aranyossi Pál újságíró hatására vált nagy kommunista nővé, azonban a fivérei is megágyaztak annak, hogy ez így legyen, mivel a Nádas fiúk mind szocialisták vagy kommunisták lettek, a Magdától tizenhárom évvel fiatalabb Nádas László is. Ezek a döntések (melyek nem okvetlenül jelentették a bolsevizmus iránti odaadást) a szociális érzékenységben és a szolidaritás erkölcsi kötelmében gyökereztek, és a Galilei Kör vonzása, szabadgondolkodó jellege, társadalomtudományi modernizmusa is nagy hatású volt.

Sokat lehetne okoskodni erről a világnézeti, életformabéli és erkölcsi fordulatról, már csak ezért is megéri elolvasni Aranyossi Magda könyvét a láb- és széljegyzetekkel együtt. Nádas Magda más dolgokat is írt, szerkesztő is volt, a szöveg tehát jól olvasható, sőt élvezhető, helyenként szemléletes, bár nem műalkotás, mint Nádas Péter memoárja, és intellektuálisan sem magasröptű. Nincs mögötte filo-

zófiai képzettség, marxista sem. Gyakorlatias személy írta, egy emancipált nő, feleség, anya, nagymama, aki, ezt Nádas Péter írja, mintegy mellesleg volt kommunista, mindenekelőtt öntudatos nagymama volt (egy Demény Erna, fűzhetjük hozzá). Az oroszokat felszabadítóknak vette, és az önéletrajzát ezzel be is fejezi. Arról már nem számol be, hogy mi lett vele Rákosi és Kádár alatt, hogy élte meg 56-ot és a megtorlást. Mit szolt a Rajk-perhez, egyáltalán az elvtársai és barátnői meghurcoltatásához, meggyilkolásához, bebörtönzéséhez, aztán a konszolidációhoz, 68-hoz és a többi. Ezekről a dolgairól majd az unokaöcs beszél idős korában; a *Világoló részletek* második kötetében körülbelül a 80. oldaltól olvasható az ide vonatkozó hosszú rész. A fiú felelősségre vonta a nagymamáját az opportunizmusa miatt. Aki a párthűsége hivatkozva tudott csak valami buta válaszfélét kinyögni.

Aranyossi Magda életének tehát csak az első fordulata – a kommunisztává válás, a mozgalmi élet – olvasható ebben a könyvben. De hát második nem is volt; még egy váltás, magyarázza Nádas, nem fért bele az életébe, a felfogásába, ehelyett megpróbált megkapaszkodni a dogmaiban. Magda idősebb volt, mint a század, és az ötvenes években már nem futotta újrakezdésre, ez érthető. Nádas memoárjában megcsillan egy lehetőség, és eltűnődhetünk azon, hogy mi lett volna, ha Franciaországba disszidáltak volna – ahol azonban, mint ezt Danilo Kištól tudjuk, a baloldalon még a hetvenes években is a keményvonalas kommunisták nyomultak.

Nádas Péter szerette a nagymamáját. Nem is kicsit. Csökönyös dogma-

tizmusát, élethazugságait nem bírta elviselni, nagymamái modora vonzotta és ellenkezésre készítette. Személyisége, alkata és az életpályája inspirálta az író, a szellemiségéhez reflektáltan viszonyult, és alaposan bírálta. Mint írta, Magda mintha át akarta volna adni neki a szellemi örökséget szemlézésre, cáfolásra és továbbgondolásra. A fia esetében ez az átadás félresikerült, Nádas viszont – lám – egy egész országnak közvetíti, amit tőle tanult, és azt is megmutatja, amit radikálisan elutasított. Az emlékiratok német fordítása által, mint erről a recepció tanúskodik, még messzebbre hat a 20. századi zsidó-magyar történet.

„Magda nagymamám a legintelligensebb lények közé tartozott, akikkel hosszúra nyúlt életemben találkoztam” – írja Nádas a *Világoló részletek* elején (26), majd tovább folytatja az elemzést. Később (89) azt írja, hogy a nagymamája nem tudta fölmérni, hogy mikor, mivel, miért hibázta el az életét, hol s miben tévedett. Nekünk már könnyű észrevenni, hogy a feltétlen párthűség és az ideológiai indoktrináció mennyire félrevezette. A nő, aki nem tudott félni, a tisztogatások idején mégis reszketett.

Bátor asszony volt Aranyossi Magda, azért olvasom; félelmeim ellen-szeréül. Meg azért, hogy jobban értem Nádas, és mert kíváncsi vagyok a *Világoló részletek* hátszágára s a *Párhuzamos történetek* forrásvidékére, az írói eljárásokra és poétikákra. Közben rájövök, hogy milyen keveset tudok a magyar történelemtől, azt is falsul; figyelem, hogy mennyire vagyunk ebbe belemártva.